

УДК 321.02=161.2“180/193”

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-26>

Михайло Москалюк
ORCID: 0009-0009-5889-4637

ПАРТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

У статті досліджено партологічні погляди представників української політичної думки наприкінці ХІХ – першої третини ХХ ст. На основі опрацювання теоретичної спадщини М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Старосольського, С. Дністрянського, М. Стахіва, О. Назарука, Д. Донцова й ін. з'ясовано їх внесок у розвиток теорії політичних партій. Проаналізовано суть методологічних положень, які вищезгадані автори запровадили у сферу аналізу політичних партій, зокрема підходи щодо їх визначення, сутності та типологізації. Звернено увагу на доцільність використання теоретичних напрацювань класиків української партологічної думки в сучасних дослідженнях партійної проблематики.

Ключові слова: українська політична думка, політична наука, партологія, політичний аналіз, політична партія, типологія політичних партій.

У політичній системі суспільства партії поідають чільне місце. Їх значущість обумовлюється насамперед тим, що на всіх етапах політичного процесу вони відіграють значну роль, визначають його характер і напрям розвитку, тому не випадково у фаховому науковому середовищі розглядаються як провідні політичні інститути.

Актуальність партологічної проблематики обумовлюється ще й тим, що в сучасній Україні, попри наявність значної кількості політичних партій (понад 377), відчутними є помилки в партійному будівництві. Потребують переосмислення теоретичні напрацювання класиків вітчизняної партологічної думки для вдосконалення стратегії та тактики партійного будівництва, зокрема в контексті їх оптимізації. У зв'язку із цим зростає зацікавленість як науковців, так і широкого загалу партійною проблематикою.

Джерельною базою дослідження політичних партій є теоретична спадщина представників української політичної думки, на тлі якої випрацьовані концептуальні підходи, принципи та методи партологічних розвідок. Попри те, що ця проблематика була предметом наукового розгляду Р. Демчишака, В. Ковальчука, Б. Кухти, В. Потульницького, О. Салтовського й ін., вона потребує подальшого системного дослідження, особливо в контексті більш глибокого вивчення теоретичної спадщини українських політичних мислителів кінця ХІХ – першої третини ХХ ст., на тлі якої сформувалася вітчизняна політична наука.

У зв'язку із цим **метою** пропонованої статті є з'ясування внеску класиків української політичної думки в розвиток теорії політичних партій для використання їхніх теоретичних напрацювань у подальших дослідженнях партійного життя та партійної системи України. Для досягнення заявленої мети потрібно виконати такі **завдання**: охарактеризувати партологічні праці представників української політичної думки та здійснити їх політологічний аналіз; з'ясувати основні підходи щодо визначення поняття «політична партія»; виокремити методологічні підходи та принципи, запропоновані класиками української політичної думки для наукового аналізу партійної сфери.

Для досягнення поставленої мети автор використовував **методи** – історичний, ретроспективний, інституціоналізму, аналітичний, аналізу, синтезу й узагальнення.

Результати й обговорення. У сучасному науковому політологічному середовищі засновниками вітчизняної партології зазвичай вважають відомих теоретиків української політичної

думки кінця XIX – початку XX ст. – М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського. На думку львівського вченого-політолога Р. Демчишака, попри відсутність окремих праць з партіологічної тематики, їх «багатий політичний досвід дав їм змогу зрозуміти глибинні процеси функціонування партій і на основі цього зробити певні теоретичні висновки» [4, с. 9].

Зокрема, М. Драгоманов, якого справедливо разом з М. Костомаровим вважають одним з основоположників української політології [13, с. 24], спільно із І. Франком і М. Павликом був співзасновником у 1890 р. першої в Галичині політичної організації – Русько-української радикальної партії (РУРП). Його також можна вважати першим українським теоретиком соціал-демократії, котрий стояв нарівні з передовою демократичною і соціалістичною думкою Європи свого часу. Як засновник українського соціалізму, він зробив помітний внесок у розвиток політичної ідеології ліберального і демократичного руху в Україні. На початку XX ст. ідейна спадщина Драгоманова привертала увагу поміркованих соціалістів-федералістів і лібералів-демократів, зокрема Д. Дорошенка, С. Єфремова та В. Науменка. Серед основних праць М. Драгоманова з політологічної проблематики варто виокремити: «Передне слово». До «Громади»; «Вольний союз – Вільна спілка», «Чудацькі думки про українську національну справу» тощо.

І. Франко був співавтором т. зв. максимальної частини програми РУРП [3, с. 253]. Після смерті М. Драгоманова в 1895 р. пережив ідейну еволюцію, в рамках якої відмежувався від радикалів. Характеризуючи організаційний стан УРСП, І. Франко писав: «...се не була все-народна партія, а навіть загалом не була політична партія. Се була більше церква, до якої сходяться самі вірні» [с. 147]. Згодом І. Франко був одним з ініціаторів створення у Львові в 1899 р. Української народно-демократичної партії (УНДП) [7, с. 95].

М. Грушевський, окрім наукової та громадської діяльності, наприкінці XIX – першої чверті XX ст. брав активну участь у політичному житті Галичини та Наддніпрянщини. Зокрема, у 1899 р. він був одним із засновників у Львові Української національно-демократичної партії (УНДП), у 1917–1918 рр. у Києві входив до керівництва Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), з 1919 р. – співзасновник її закордонної делегації. У статті «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання», виданій у журналі «Борітеся поборете» (1920 р.), він охарактеризував її ідеологічні засади [13, с. 94]. Масові партії він розглядав як важливий і необхідний атрибут у державотворчих процесах.

Створення українських партій наприкінці XIX – початку XX ст. спонукало окремих партійних діячів і теоретиків зайнятися питанням їх типологізації. Насамперед такі спроби здійснили Д. Антонович, С. Баран. У цьому контексті Ю. Бачинський, використовуючи класово-партійну взаємозалежність, виокремлював соціал-демократичні партії (пролетарські); «мужицькі» (селянські); «клерикальні» (партії представників духовенства та релігійних верств); «буржуазні» (партії світської міської інтелігенції) [2, с. 54]. Застосувавши компаративний метод, він здійснив партіологічне порівняння соціалістичних і комуністичних партій на предмет їх відмінностей. Дійшов висновку, що різниця між ними існує лише в методах досягнення мети. Характеризуючи більшовицькі партії, Ю. Бачинський зауважив: «...більшевицька партія се така сама комуністична партія, як усі інші соціалістичні згл. комуністичні партії III. Інтернаціоналу, з тою різницею, що російська комуністична партія – перед тим большевицька, у відріженню від меншевицької соціалістичної партії II. Інтернаціоналу – має уже в своїх руках владу на своїй території, в Союзі Радянських Соціалістичних республік, а комуністичні партії інших європейських держав тої влади не мають, і щойно за ту владу змагаються – тою самою метою...» [1, с. 15–16].

Теоретиком державного самостійницького напрямку в українській політичній думці партіологічного спрямування початку XX ст. можна вважати співзасновника Революційної української партії (РУП) М. Міхновського, автора її партійної програми «Самостійна Україна» (1900 р.). У 1902 р. він у Харкові заснував Українську народну партію (УНП), політичним кредом якої

стала його праця «Десять заповідей УНП». У ній автор проголошує ідею соборності та суверенності України. Теоретична спадщина М. Міхновського спричинила потужний вплив на формування українського націоналізму, зокрема в контексті його партійного становлення.

Перші власне наукові праці з теорії політичних партій появилися в міжвоєнний період. Вони були представлені тогочасними теоретиками та практиками українського партійного будівництва. Насамперед варто звернути увагу на статтю В. Старосольського «Партія в Конституції Чехословацької Республіки», виданій у 1923 р. [14, с. 18]. Теоретичне осмислення партологічної проблематики він доповнював своєю активною політичною діяльністю. Як відомо, В. Старосольський був активним членом Української соціал-демократичної партії, входив до її Головної управи, а з 1937 р. був головою партії. На формування його наукових поглядів значний вплив мали Г. Еллінек – один із засновників західної партології, вітчизняні вчені М. Грушевський та С. Дністрянський. Зокрема, В. Старосольський вважав, що партійна діяльність як окремий вид політичної діяльності існує із середини ХІХ ст. Її виникнення безпосередньо пов'язане із впровадженням загального виборчого права та необхідністю заснування парламентських партій для обслуговування виборчих і загальнополітичних запитів громадян. У своїх партологічних дослідженнях В. Старосольський розглядає функції політичних партій – інтеграційну, формування політичної ідеології, здобуття влади, визнає панування партійної олігархії. Як один із перших дослідників цієї проблематики, аналізуючи досвід перших українських політичних партій, виокремлював важливу функцію – їх участь у боротьбі за незалежну державу. Також він чітко розмежовував поняття «партія» і «парламентський клуб», який, на його думку, є одним з органів партії.

Партологічні напрацювання В. Старосольського, зокрема в царині його націєзнавчих досліджень, зберігають наукову значимість і в контексті сучасних політологічних розвідок. Саму ж політичну науку він розглядав насамперед як вчення про державу, державні й політичні (у тому числі партійні) інститути, надавав перевагу соціально-правовому методу та герменевтичному методологічному принципу в політологічних дослідженнях.

Засновник національно-державницького напрямку в українській політології С. Дністрянський досліджував участь партій у боротьбі за владу, особливу увагу звертав на їх інтеграційну роль у її функціонуванні [5, с. 36]. Партії він розглядав також як важливий чинник розвитку демократії, гарант стабільності у відносинах між громадянським суспільством і державою, інструмент залучення широких суспільних верств до участі в управлінні [4, с. 9].

Інший відомий галицький політичний діяч 1920–1930-х рр., ідеолог Української радикальної партії та автор фундаментальної праці «Українські політичні партії у соціологічному наświetленні» М. Стахів під поняттям «партія» розумів «добровільне об'єднання, яке в деяких суспільно-державно-політичних справах має спільні інтереси, спільні переконання і спільну мету – дістати у свої руки або щонайменше під свій вплив державну владу, щоб таким чином у практиці здійснити свої суспільно-державні погляди та зберегти свої спільні інтереси» [16, с. 4]. Як зауважила івано-франківська дослідниця діяльності Української радикальної партії М. Міщук, у цій праці, методологічну цінність якої важко переоцінити, М. Стахів здійснив класифікацію політичних партій, виокремлюючи такі типи: 1) «примітивні і розвинені»; 2) «правдиві і фальшиві»; 3) «повні і неповні»; 4) за цілями («клерикальні й антиклерикальні», «партії суспільної перебудови» та протилежні до них «міщанського та селянського типу», «республіканські, монархічні, демократичні»); за способами та засобами («революційні і мирнореформістичні», «радикальні і помірковані», «терористичні і легалістичні»); 5) «виразнокласові і закритокласові» [8, с. 15]. На основі проведеного історичного аналізу розвитку суспільства М. Стахів обґрунтував положення про необхідність існування політичних партій як невід'ємного атрибута великої і вільної нації та її представницької системи. На його думку, вони вносять у народні маси почуття та потребу порядку й організованості, «удержують живим духа

партії», без них наступила би бюрократична мертвечина. Партійна організація і дисципліна в соймових клубах є «греблею проти егоїзму і корупції послів» [15, с. 35–36].

Значний внесок у вітчизняну партологію здійснив український публіцист та політик міжвоєнної Галичини О. Назарук, автор праць «Про політичні партії», «Значіння партій. Про різницю між партійністю і партійництвом» та ін. Його теоретична спадщина станом на сьогодні ще до кінця не вивчена. На думку О. Назарука, політичні партії – це «групи людей, які мають: а) однакові погляди або інтереси; б) охоту до спільної боротьби за ті погляди або інтереси і в) проявляють ту охоту до боротьби в організований спосіб» [11, с. 17]. Характеризуючи суспільну важливість політичних партій, О. Назарук також виділяє притаманні їм негативні ознаки та розділяє партії на дві групи – «здорові» (діють в інтересах своїх виборців) і «нездорові». Діяльність останніх спрямована на захист інтересів партійного олігархату [11, с. 18].

У праці «Українські політичні партії і їх союзи», написаній у 1920 р., він один із перших тогочасних представників вітчизняної політичної думки робить спробу типологізувати українські партії, що діяли в Галичині та Наддніпрянщині в першій чверті ХХ ст. Зокрема, О. Назарук виокремлював: праві партії (Український союз хліборобів-державників, Українська народна партія, Народно-республіканська партія); партії центристського спрямування (Українська партія соціалістів-федералістів, Українська партія соціалістів-самостійників, Селянська соціалістична партія, Українська народно-трудова партія); ліві партії (Українська радикальна партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська соціал-демократична партія, Українська соціал-демократична робітничка партія) [12].

Беручи за основу модель партійного будівництва у США та Канаді, де він в силу обставин перебував протягом 1922–1927 рр., О. Назарук став прихильником двопартійної системи. У ній вбачав джерело здорової конкуренції між провладною та опозиційною партією. Натомість негативно ставився до одно- та багатопартійності як можливих загроз для нормального функціонування держави. Також він наголошував, що будь-який політичний рух неможливий без політичної традиції, яку потрібно виробити й оберігати [10, с. 12].

У праці «Ідеологічні основи Української католицької народної партії», написаній з нагоди її заснування в 1930 р., він сформулював програмні засади новоствореної політичної організації в дусі збереження консервативного світогляду як важливого засобу зміцнення впливу греко-католицької церкви на суспільно-політичні та культурно-освітні процеси в міжвоєнній Галичині, критично оцінив зміст комуністичної ідеології та спроби її поширення на теренах краю. Також О. Назарук обґрунтував ідею створення католицьких народних партій як важливого інструменту для посилення клерикалізації політичного життя, необхідного для державотворення [9, с. 53–54].

Теоретик українського націоналізму Д. Донцов у праці «Орден – не партія» розглядає питання національного об'єднання, під яким розуміє насамперед об'єднання партій. На прикладі появи фашистських і комуністичних партій аналізує помилки партійного будівництва в країнах міжвоєнної Європи. Власне вони, на його думку, виступають радше як новітні ордени, а не політичні партії. У зв'язку із цим він стверджував, що ці «...ордени йдуть до створення нового авторитету, є в них, як у ніякій партії розвинений культ провідника: вождь «всесвітнього пролетаріата» – Володимир Ленін, і Duce – Беніто Муссоліні, der Fuehrer – Адольф Гітлер» [6]. Пояснюючи причини появи таких партій (орденів) у міжвоєнній Європі, Д. Донцов наголошує, що вони виникають на тлі «криз ідей, порядків і авторитетів».

Висновки. Таким чином, теоретичні напрацювання українських класиків партологічної думки сформували основу для подальших фахових досліджень політичних партій у контексті наукових досягнень вітчизняної політичної науки. Попри різноманітність підходів щодо аналізу партійної проблематики теоретичні праці представників української політичної думки кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. сприяли більш глибокому осмисленню генези, організаційної структури, функцій, ідеологічної складової в діяльності політичних партій. Запропоновані

ними схеми класифікації лягли в основу багатьох сучасних компаративних партіологічних досліджень, зокрема в контексті їх типологізації. Разом із тим їх вклад у становлення вітчизняної партіології ще потребує свого неупередженого вивчення.

Література:

1. Бачинський Ю. Большевицька революція і Українці. Критичні замітки. Берлін : Видавництво «Українського Прапора», 1925. 48 с.
2. Бегей І. Українська лівниця Галичини: теорія і практика (кінець XIX – перша третина XX ст. : монографія. Київ : УБС-НБУ, 2015. 374 с.
3. Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. Спогади про Івана Франка [упорядкув., вст. ст., прим. М. І. Гнатюка]. Вид. 2-ге, доп., переробл. Львів : Каменяр, 2011. 577 с.
4. Демчишак Р. Проблема сутності політичних партій у працях класиків світової та української партіології. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 6–10.
5. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага, [Б.в.], 1923. Т. 1. 393 с.
6. Донцов. Д. Орден – не партія. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/orden-ne-partiya/>.
7. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 199 с.
8. Мішук М. Українська радикальна партія – Українська соціалістична радикальна партія: ідеологія, організація, політика (1918–1939 рр.) : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2016. 192 с.
9. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух у Галичині: ідеологія, інституалізація, діяльність (кін. XIX – 30-ті рр. XX ст.) : монографія. Івано-Франківськ, 2018. 206 с.
10. Назарук О. До історії Революційного Часу на Україні. Українські політичні партії, їх союзи і теорії. Вінніпег : МАН, 1924. 67 с.
11. Назарук О. Значіння партій. Про різницю між партійністю і партійництвом. Львів, 1939. 82 с.
12. Назарук О. Українські політичні партії і їх союзи. З приводу організування «Українського Національно-державного Союзу». *Воля* (часопис). 1920. № 1. URL: https://uk.m.wikisource.org/wiki/Українські_політичні_партії_і_їх_союзи.
13. Потульницький В. Нариси з української партіології. Київ : Либідь, 1994. 320 с.
14. Старосольський В. Партія в Конституції Чехословацької Республіки. Науковий збірник українського університету в Празі. Прага, 1923. Т. 1. С. 3–16.
15. Стахів М. Демократія, соціалізм та національна справа. Львів : Накл. «Гром. Голосу», 1936. 43 с.
16. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному насвітленні. Нью-Йорк – Детройт – Стрентон [Б. в.], 1954. 104 с.
17. Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Листи. Т. 50. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1986. С. 146–147.

References:

1. Bachynskiy, Yu. (1925). *Bolshevitska revoliutsiia i Ukrainci*. Krytychni zamitky [The Bolshevik Revolution and Ukrainians. Critical Notes]. Berlin: Vydavnytstvo "Ukrainskoho Prapora", 48 p. [in Ukrainian].
2. Behei, I. (2015). *Ukrainska livytsia Halychyny: teoriia i praktyka (kinets XIX – persha tretyna XX st.): monohrafiia* [Ukrainian Left in Galicia: Theory and Practice (late 19th – first third of the 20th century): monograph]. Kyiv: UBS-NBU, 374 p. [in Ukrainian].
3. Danylovych, S. (2011). *Franko yak dukhovnyi batko radykalnoi partii v Halychyni*. Spohady pro Ivana Franka (uporiadk., vst. st., prym. M.I. Hnatiuka). [Franko as the Spiritual Father of the Radical Party in Galicia. Memories of Ivan Franko [compiled, intro. art., notes by M.I. Hnatiuk]]. 2nd ed., rev. Lviv: Kameniar, 577 p. [in Ukrainian].
4. Demchyshak, R. (2009). *Problema sutnosti politychnykh partii u pratsiakh klasykiv svitovoi ta ukrainskoi partolohii*. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku* [The Problem of the Essence of Political Parties in the Works of Classics of World and Ukrainian Party Studies. Ukrainian National Idea: Realities and Prospects of Development]. Issue 21. P. 6–10 [in Ukrainian].
5. Dnistrianskyi, S. (1923). *Zahalna nauka prava i polityky* [General Science of Law and Politics]. Prague, [n. p.], Vol. 1. 393 p. [in Ukrainian].

6. Dontsov, D. Orden – ne partiia [Order – Not a Party]. Retrieved from <http://dontsov-nic.com.ua/orden-ne-partiya/> [in Ukrainian].
7. Kugutiak, M. (1993). Halychyna: storinky istorii. Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX – 1939 r.) [Galicia: Pages of History. Essay on the Socio-Political Movement (19 th – 1939)]. Ivano-Frankivsk, 199 p. [in Ukrainian].
8. Mishchuk, M. (2016). Ukrainska radykalna partiia – Ukrainska sotsialistychna radykalna partiia: ideolohiia, orhanizatsiia, polityka (1918–1939 rr.). Monohrafiia. [Ukrainian Radical Party – Ukrainian Socialist Radical Party: Ideology, Organization, Politics (1918–1939). Monograph]. Ivano-Frankivsk : NAIR, 192 p. [in Ukrainian].
9. Moskaliuk, M. (2018). Ukrainskyi khrystyiansko-suspilnyi rukh u Halychyni: ideolohiia, instytualizatsiia, diialnist (kin. XIX – 30-ti rr. XX st.). Monohrafiia [Ukrainian Christian-Social Movement in Galicia: Ideology, Institutionalization, Activities (late 19th – 30s of the 20th century). Monograph]. Ivano-Frankivsk, 206 p. [in Ukrainian].
10. Nazaruk, O. (1924). Do istorii Revoliutsiinoho Chasu na Ukraini. Ukrainski politychni partii, yikh soiuz i teorii [To the History of the Revolutionary Time in Ukraine. Ukrainian Political Parties, Their Alliances and Theories]. Winnipeg: MAN, 67 p. [in Ukrainian].
11. Nazaruk, O. (1939). Znachennia partii. Pro riznytsiu mizh partiinistiu i partiinytsvom [The Importance of Parties. On the Difference Between Party Membership and Partyism]. Lviv, 82 p. [in Ukrainian].
12. Nazaruk, O. (1920). Ukrainski politychni partii i yikh soiuz. Z pryvodu orhanizuvannia “Ukrainskoho Natsionalno-derzhavnogo Soiuzu”. *Volia (chasopys)* [Ukrainian Political Parties and Their Alliances. On the Occasion of the Organization of the “Ukrainian National-State Union”. *Volia (journal)*]. No. 1. Retrieved from https://uk.m.wikisource.org/wiki/Ukrainski_politychni_partii_i_yikh_soiuz [in Ukrainian].
13. Potulnytskyi, V. (1994). Narysy z ukrainskoi politolohii [Essays on Ukrainian Political Science]. Kyiv: Lybid, 320 p. [in Ukrainian].
14. Starosolskyi, V. (1923). Partiia v Konstytutsii Chekhoslovatskoi Respubliky. Naukovyi zbirnyk ukrainskoho universytetu v Prazi [The Party in the Constitution of the Czechoslovak Republic. Scientific Collection of the Ukrainian University in Prague]. Prague, Vol. 1. P. 3–16 [in Ukrainian].
15. Stakhiv, M. (1936). Demokratsiia, sotsializm ta natsionalna sprava [Democracy, Socialism, and the National Cause]. Lviv: Nakl. “Hrom. Holosu”, 43 p. [in Ukrainian].
16. Stakhiv, M. (1954). Ukrainski politychni partii u sotsiolohichnim nasvitleni [Ukrainian Political Parties in Sociological Perspective]. New York – Detroit – Stranton [n. p.], 104 p. [in Ukrainian].
17. Franko, I. (1986). Zibrannia tvoriv u 50 tomakh. Lysty [Collected Works in 50 Volumes. Letters]. Vol. 50. Kyiv: Vydavnytstvo “Naukova dumka”, P. 146–147 [in Ukrainian].

Mykhailo Moskaliuk. Party Issues in Ukrainian Political Thought (late 19th – first third of the 20th century).

This article explores the party-related views of representatives of Ukrainian political thought from the late 19th to the first third of the 20th century. Based on the study of the theoretical legacy of M. Drahomanov, M. Hrushevsky, V. Starosolsky, S. Dnistriansky, M. Stakhiv, O. Nazaruk, D. Dontsov, and others, their contributions to the development of political party theory are examined. Methodological provisions introduced by the above-mentioned authors in the field of political party analysis, in particular, approaches to their definition, essence and typology, are analyzed. Attention is drawn to the relevance of using the theoretical developments of the classics of Ukrainian party thought in contemporary research on party issues.

Key words: *Ukrainian political thought, political science, party studies, political analysis, political party, typology of political parties.*

Відомості про авторів:

Михайло Москалюк – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.